

ըղղու թիւնները աւելի մի ներքին միասին ներգործող միութիւն են կազմում քան թէ սովորաբար այդ մարդունը (տղայ մարդունը)։ Աւտի աղջկերանց իսկական զարգացումը ուղղութիւն է ստանում գէպի անձնականութիւնը, գէպի այն, ինչ որ նրանցում սուրբ գիրքը սրբի գաղտնի մարդ է անուանում։

Սրան նայելով՝ ուրեմն բանը իսկապէս նրանում պիտի լինի, որ պահպանենք բնութեան գործնական կարգադրութիւնը՝ իրա ամենագեղեցիկ նշանակութեամբ. ամեն դաստիարակութեան (Unterricht) մէջ զարգացման կողմին ներգործութիւն տանք. ուղիղ ձգենք զգացման շարժողութիւնը, ուր ամենախոր արմատանում է աղջկերանց կամենալը և կարողանալը. որպէս զի ամեն բան ինչ որ անելի է. կարեւորութեան հետ յառաջանայ այս անմիջապէս սրույններէից, և ոչ թէ արաքութեամբ սովորած լինի։ Այս միտքով, ինչպէս գեղեցիկ էլ ասուել է, երեխանց գէպի քաղաքավարութիւն կրթելու համար՝ հարկաւոր է նրանց մէջ ներածիլ բարի մտածմունքներ գէպի իրանց ընկերակիցքը, որը Վէթթէն սրտի քաղաքավարութիւն է անւանում, ուր ներքին մարդու պատկերն է արտափայլում։ Այս ձեւով պիտի ներքին առողջութեան արտասանութիւն լինի կեանքի իւրաքանչիւր բարի յատկութիւնը և ամեն շքեղութիւնը, որ համապատասխան կառումն է, մաքրութեան, ծիսի և վայելուչ յարմարութեան։ Սրանով մի և նոյն ժամանակ ապացուցուեցաւ այն հարկաւոր զգուշութիւնը թէ վայելուչ երեւելու միտքը չը դառնայ մի կրկնակի նշանակութեամբ սնապերճ երեւելու սէր և գէպի երեւայականը ուղղուած ձգողութիւնը՝ չը կորչի փոքրիկութեան մէջ, այլ ուղղուի իս-

կապէս գէպի բարձր մարդկային հոգու արժանի նպատակները և անպատճառ լինի ընդունելութիւն կեանքի հոգեկան բովանդակութեան և յարգանք ամեն ճշմարտապէս մեծի առաջ. իսկ դրականի միտքը և ստացականի պահպանողութիւնը ձեւակերպուի և դառնայ բարի յատկութեան հաստատութեան և հաւատարմութեան։

(Պիպի շարունակութիւն)։

## ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԿԱԶՈՐ ԵՒ ՈՍՏԱՆ ԳԱՒԱՌԱՅ

(Շարունակութիւն, աւել թիւ 1)։

Եկեղեցի մը կայ, որուն անունն է Մանափրկիչ. որ անտէր և անտերունչ մնացած է. վասն զի գիւղացիք սակաւաթիւ և աղքատ ըլլալով ձեռնհաս չեն զինքն պահպանելու։ Գիւղիս անուան գալով աւանդութեամբ կ'ըսուի թէ երբոր Հայկ Բելին կը յաղթէ, Հայկայ թոռն Վաթմոսի ընտանիքը որ նոյն տեղը իջևանած էին Հայկայ յաղթութիւնը լսելով միմեանց ըսած կ'ըլլան «Եկայք հրճուեսցուք զի Հայկ յաղթեաց Բելայոյ այս պատճառաւ է որ մինչեւ ցոյսօր նոյն գիւղի անունը Հերճ կ'ըսուի, ժամն երկուքին այս գիւղէն մեկնելով ժամը չորսին հասանք Վրդուաշ ըսուած Հայոց գիւղը որուն բնակիչը հազիւ 10 տան կը հասնի, բոլորն ալ հարուստ մանուանդ մահտեսի Յարութիւնեան անուն գերդաստանը որ իւր ոչ խարաց կտուրը մինչեւ երեք հազարի կը հասնի, նոյնպէս ձին և տավար իսկ գիւղը խողովուտ ձորակի մը մէջ է, իւր արեւմտեան կողմն ունի մեծ քարանձաւ մը. նոյն քարանձաւի ստորուտը յանուն սուրբ Մտուածածնայ ե-

կեղեցի մը կայ, իւր հիւսիսային կողմն  
ընդարձակ դաշտ մը կայ, որոյ տարա-  
ծութեան սահմանն արեւմտեան կող-  
մէն դէպ ՚ի հիւսիս ձգուած է մինչեւ  
Յանկզ գիւղի հարաւային սահմանը:  
Իսկ երկայնութիւնը երեքու կէս ժա-  
մու չափ ընդ արեւելեան հիւսիս իւր  
սահմանը ձգած է: Կիմ գիւղի հա-  
րաւային սահմանը ընդ արեւելեան  
հարաւ երկու ժամ հեռաւորութե-  
լիւր սահմանն ունի Հերձուայ կամ  
Հրձու հաւշու ըսուած տեղ: 1860  
թուականին Վան քաղաքէն Կամուշ  
օղլու անուն բարձրոս մէկն այս սահ-  
մանէն մեծ մաս մը վերոյիշեալ Կղտաշ  
գիւղացւոց ձեռքէն բռնի յափշտա-  
կելով, այժմ իւրացուցած է: Գիւղիս  
արեւելեան կողմը մեծ ձորակի մը մէջ  
գեղեցիկ և պտղատու այգի մը կայ:

Յետ վեց ժամու այս տեղէն մեկ-  
նեցանք դէպ ՚ի հարաւային արեւմուտ  
և ժամը ութնին հասանք Հայոց գիւղ  
մը որուն անունը Գերծ կ'ըսուի. իւր  
մէջ յիսուն տուն բնակիչ կը բնակին:  
Այս գիւղի դիրքը լեռնաձեւ գաշ-  
տակի մը վրայ դրուած է. իւր հարա-  
ւային կողմը ահագին բարձրութեամբ  
շատ մը խոտաւէտ լեռներ կան, որոնց  
շղթայներն Արտոս ըսուած մեծ լեռան  
հետ կապուած են: Իւր արեւմտեան  
կողմը լեռան մէջ մեծ գաշտակ մը կայ,  
որուն տարածութիւնը մինչեւ երեք  
մղնի կը հասնի: Իսկ երկայնութեան  
ծայրը հիւսիսէն դէպ ՚ի հարաւ ձգ-  
ուած է որն որ հինգ մղնի կը հասնի.  
Իսկ գիւղիս արեւելեան հիւսիսային  
կողմն ընդարձակ գաշտալայր մը կայ:  
Թեպէտ անջուղի է, բայց շատ բերրի:  
Իւր երկայնութիւնն ու տարածու-  
թիւնը միահաւասար առնելով երեք  
հարիւր մեթրի կը հասնի, իսկ գիւղիս  
դիրքը դէպ ՚ի արեւելք կը հայի և ին-  
քը հիւսիսային կողմը երեսուն քայլու-

չափ հեռաւորութեամբ գեղեցիկ օրը-  
բառաշ քարէ շինուած յանուն սուրբ  
Աստուածածնայ կամարակապ եկեղեցի  
մը ունի ըստ բաւականին զարդարուն:  
Այս գիւղիս բնակիչները ըստ մեծի  
մասին Սկայ և Կորթուայ և այլն այլ  
գաւառներէն գաղթած են: Աթը  
ժամէն զինի մեկնեցանք աստի և ժա-  
մը վեցին հասանք Կելթենց անունով  
Հայոց գիւղը այս գիւղս լեռնանման  
բլտակի մը ստորոտն է իսկ բլրակը հիւ-  
սիսային կողմանէ Արտոս լեռան հետ  
հաղորդակցութիւն ունի, բլրակի եր-  
կայնութեւ ծայրը դէպ ՚ի հիւսիս ուղ-  
ղագնացութեամբ կը հասնի մինչեւ  
գիւղին մօտն եղած գաշտին մէջ. եւ  
միանգամայն գիւղը իւր շղթայներով  
կը պարփակէ: Գիւղիս բնակիչքը մին-  
չեւ տասն և հինգ տան հազիւ կը հաս-  
նին կեցութիւննին միջասահման, ու-  
նին յանուն սուրբ Աստուածածնայ  
սրբառաշ քարէ շինուած գեղեցիկ  
կամարակապ եկեղեցի մը ըստ բաւա-  
կանին զարդարուած: այս գիւղս շատ  
գեղեցիկ դիրք մ'ունի. իւր բոլոր-  
տիքը մարգագետիններով և ըստ բա-  
ւականին ծառատունկներով զարդար-  
ուած է: Գիւղիս հիւսիսային կողմը  
ըստ բաւականին ընդարձակութեամբ  
դաշտ մը կայ որ փոքր առուակի մը  
և լճակի մը ջրով կ'ոռոգուի. գիւղին  
արեւմտեան կողմէն դէպ ՚ի հարաւա-  
կոյս կը մնած բլրակին ետեւը գմբե-  
թեայ մեծակառոյց վանք մը կայ յա-  
նուն սուրբ Աստուածածնայ, որուն  
սպիտակ վանքալ կ'ըսուի, այս վանքը  
ըստ բաւականին կալուած և հող ու-  
նի. ինքն ամուր պարսպով ամրափա-  
կուած է. վանքին դիրքը մեծ բլրակի  
մը վրայ է և միանգամայն Արտոս լե-  
ռան ստորոտը կ'յնայ: Վանքիս հիւսի-  
սային կողմանէ կէս մղն հեռաւորու-  
թեամբ Հայոց գիւղ մը կայ, որուն ա-

նունը թաղիկ կ'ըսուի, իւր բնակիչքը մինչեւ տասն տունի հազիւ կը հասնի: յաճին ութին այս տեղէն մեկնելով ժամը տասնին հասանք Մնթան հայոց գիւղը, որուն բնակիչը երեսուն տան կը հասնի այս գիւղը Ստան գաւառի Վրե ելեան ծայրը կիցնայ իւր գիւղքը փոքր բլրակի մը վրայ դրուած է, իւր Վրե ելեան կողմը քարաշէն կամարակապ եկեղեցի մը կայ, իւր թիկունքը ունի մեծ բլրակաձև լեռ մը, իսկ Վրե մտեան կողմը փոքր ինչ ապառաժուտ բլրակ մը կայ որուն անունը սեւաքտրեր կըսուի, այս բլրակի Վրե ելեան հիւսիսային կողմն երեք ձիւն թաց տարածութեամբ տղմուտ և շատ ջրային մարգագետին մը կայ, երկայնութիւնը կը հասնի մինչեւ ցծովեղը Ղըթամարայ, գիւղի Վրե ելեան կողմէն փոքր ինչ դէպ ՚ի հիւսիս գեղեցիկ ջրաբբի և բերրի դաշտ մը կայ, որուն տարածութիւնը մինչեւ երկու ժամ կը տևէ: Վիւղիս բոլորակը ծառատունկներով զարդարուած է իւր դիմացն ունի Ղըթամարայ ծովակը, իսկ Վրե մտեան և հարաւային կողմանէ մէկ ու կէս ժամու չափ հեռաւորութիւն իւր լայնանիստ դաշտակի ծայրը մինչեւ Ստան գաւառի սահմանը հասուցած է: Վիշեր մը այս գիւղիս մէջ օթելով առաւօտեան ժամը մեկին տեղէս մեկնեցանք, դէպ ՚ի չարահան ըսուած սուրբ Նշան վանքը, որ մէկ ժամաւ հեռի է վերոյիշեալ Մնթան գիւղէն, այս վանքը Ստան գաւառի Վրե ելեան հարաւային կողմը կիցնայ և միանգամայն Վրոտս լեռան ստորափ հիւսիսային կողմն է, այս լեռը քսան և չորս ժամու չափ ժամանակաւ ելելու բարձրութիւն ունի: Իւր գագաթը գերեզման մը կայ, որուն համար կ'ըսեն թէ՝ Սիմեոն ճգնաւորի գերեզմանն է: Նաև կ'ըսեն որ Վարդ-

պատիկ իշխանը սորա յորդորանօրը շատ մը վանքեր ու եկեղեցիներ շինած կըլայ, այս այն լեռն է ուր երբեմն մեր ողբերգու Նշիշէ սուրբ հայրը կ'ճըգնէ եղեր, և միանգամայն հայոց աշխարհի կործանման վրայ կ'ողբար, այս լեռն յոռօջ Ստանայ լեռ կ'ըսեն եղեր, սակայն մեր ողբերգու Նշիշէ սուրբ հայրը իւր աղբիւրանման արտասուքը թափելով այս լեռին մէջ ըսած կ'ըլայ «Մհ արտասուաց լեռ եղար» այս պատճառաւ է որ արտոս լեռ կ'ըսուի, իսկ այս լեռան հարաւային և արեւմտեան կողմը ասպառաժուտ և անջրդի է, երկայնութիւնը դէպ ՚ի հարաւ մինչեւ Հատախու լեռնէն կ'ըհասնի: Իսկ արեւելեան կողմը շատ մը աղբիւրներ ծաղկաւէտ վայրերով ու գեղեցիկ մարգագետիններով զարդարուած է, իսկ վանքէն տաւրն ժամու չափ բարձրութեամբ լեռան Վրե ելեան հիւսիսային կողմը ահագին բարձրութիւն շատ մը խոռոչաւոր քարանձաւներ կան, որոնց գագաթը կը բարձրանայ մինչեւ ամպերը, աւանդութեամբ այսպէս կ'հաստատեն որպէս թէ մեր Նշիշէ Սուրբ հայրը Վրո քարանձաւի մէջ աղօթած կըլայ, և քարանձաւի ստորաքարայրի մը առաջը քաղցրահամ փոքրիկ աղբիւր մը կը բղխէ, որուն աղօթքի աղբիւր կըսուի: Վրո վանքէն երկու մեթրի հեռաւորութեամբ թաղիկ աշունակ հայոց գիւղմը կայ որուն բնակիչը 10 տան հազիւ կ'հասնի, վանքէս սկսեալ դէպ Վրե մտեան հարաւ ոտանոց գաւառն է, որուն երկայնութիւնը վեց ժամ կը տևէ: Վրո նահան հանգի հարաւային ծայրը մինչեւ Հելլ ըսուած Հայոց գիւղը լեռներու ստորոտը կ'հասնի, նահանգիս գրից գալով ինքն տափարակ երկայնածիւղայնանիստ ձորակին մէջ է: Եւ Վր-

տոս լեռան ստորոտը կիցնայ. ձորակիս երկու կողմը անթիւ այգիներ քաղցրահամ պտղատու և ուրիշ ծառատունկներով զարդարուած է: Զորակի հարաւային կողմի լեռներէն շատ մը ձորակներ կարկաչաաճ յորդարուղիս աղբիւրներ կ'իջնան, և այգիներուն մէջէն անցնելով մեծ ձորի մը կը խառնուին. որ Ստանայ գետ կ'ըսուի: Իսկ այս գետը հարաւէն ելլելով դէպ ՚ի հիւսիս կ'երթայ, Գաղիկ Արծրունւոյ ամրոցի արեւելեան կողմը չորս վայրկեան հեռաւորութեամբ հաճկայ մզկիթի մը մօտ Աղթամարայ ծովը կը թափի: Այս գաւառի զմայելի տեսարանը մի առ մի նկարագրելը մեռ կարողութենէն վեր բլալը յայտնի կը խոստովանիմք: Այս գաւառի մէջ եղած բնակիչները երկու հարիւր տունէն աւելի կ'ըլլան բոլորն ալ մահմետական Քիւրտ, ըստ մեծի մասին աղքատ, սակայն աւաղակութե շատ հմուտ են: Գաղիկ Արծրունւոյ ամրոցը Ստանայ գաւառի ստորոտն արեւմտեան կողմը Աղթամարայ ծովը զերք կիցնայ: Իսկ ամրոցիս դիւրքը մեծ բլրակի մը գագաթին վրայ դրուած է իւր երեսը դէպի յարեւելս կ'հայի. իսկ արեւմտեան կողմէն լայնանիստ լեռ մը կայ, որուն երկայնութեան գիծն Ստան գաւառի արեւմուտքէն մինչեւ հարաւային երկիրները շրջապատելով իր մէջ կը փակէ: Նաեւ արեւմտեան կողմէն Ստանի ու շիւրի լեռներու հետ շղթայակապուած է:

Իսկ յարեւմտեան կողմ ամրոցիս տասը վայրկեան հեռու ահագին բարձրութեամբ ժայռ մը կայ, որոյ տարածութիւնը մինչեւ Ծամարի կապանըս ուած տեղ կը հասնի, տեղւոյս անուան գաղով կ'ըսեն թէ երուղակապետ ջոմար այստեղս զինքը ծով ձգելով, անոր համար տեղւոյս անունը ջոմարի կա-

պան կ'ըսեն. նաեւ ժայռաքարի ներքեւէն կանցնի նեղ և անձցուկ միանգամայն երկիւղալի ճանապարհ մը. այս տեղս աւաղակութիւնը, մարդասպանութիւնը միշտ անպակաս է: Իսկ ամրոցիս արեւմտեան հիւսիս դաշտաձեւ տափարակ տեղ մը կայ, որուն համար կըսուի թէ Գաղիկ արծրունւոյ ժամանակ Ստանու քաղաքը հոս եղած է որ մինչեւ ցայսօր շատ մը աւերակներու տեղեր կերեւնան: Իսկ ամրոցիս արեւելեան կողմը մէկ սրբատաշ քարէ շինուած կամարակապ սրբոյն Սարգսի զօրավարին անուամբ եկեղեցի մը կայ, որ այժմ նոյն գաւառի Քուրթայ ձեռքն է. կ'ըսեն թէ Գաղիկ Արծրունւոյ մարմինը այս եկեղեցւոյն մէջ թաղուած է. ամրոցիս ստորոտը վորիկ գիւղ մը կայ որուն անունը Ստանայ թաղիկ կըսուի. որուն բնակիչը 15 տան հազիւ կը հասնի, որոնցմէ 4 տուն շայ ազգ են մնացալները Քիւրտ. գիւղիս դէպի արեւելքը 20 քաղաքային հեռու Ստանայ գետին եզերք սրբատաշ և զարմանալի ճարտարութեամբ քերթուած մահմետականադ գմբէթ մը կայ, որուն բարձրութիւնը 50 կանգունի կ'հասնի. իւր բոլորակքը ունի 44 մանր և խոշոր լուսամուտներ. լուսամուտներու ճակատը քարէն քանդակուած ծաղիկներով զարդարուած է. ամէն մէկ ծաղիկներու վերի ծայրը փոքր խաչանշաններ կան եթէ մարդ մը խորին նկատողութեամբ չնայի կարող չէ սա խաչանք շանները որոշել. գմբէթիս կէսէն վայր հողի մէջ թաղուած է և ոսկրնեւրով լեցուած է: Կըսուի թէ այս Գմբէթը Գաղիկ Արծրունւոյ շէնքն է. և իւր անունն ալ Սուրբ Յարութիւն կըսուի: Եւսմանակին մեծ երեւելի բաղամարդ վանք մը եղած է, որուն մէջ 300էն աւելի կեղերակամք

կ'ընակին եղեր, կ'ըսեն թէ թաթարաց արշաւանքին ատեն թաթարներ այս վանքի բոլորտիք եղած չէրք քանդելով, միայն Վմբէթն ալ այն յիշեալ չէնքբու քարու կիրերու մէջ մնալով կէսէն աւելի թաղուած է. իրաւն այս զարմանալի չէնքը զինքը տեսնողներուն զարմանք կը շարժէ. վերջոպէս իբրեւ միաձուլ արձան մը հայոց այն ամենու գեղեցիկ Ռստան գաւառի ստորոտ կեցած իւր տխուր դէմքով ճանապարհէն անցողներուն սիրտը առ ինքն կը գրաւէ: Վիւզիւս Մըւստօւնի կողմը մեծ ահագին կոնաձեւ քարանձաւ մը կայ. քարանձաւիս հիմը մինչեւ ծովու խորութեան յատակը հասած է: Քարանձաւի գօտիէն սակաւ ինչ վեր փորուած է, և Վագա ամրոցի հիմը այն քարանձաւին մէջ դնելով մինչեւ բլրակին հասուցած են: Իսկ ամրոցը բոլորովին աւերակ եղած է. միայն թէ քանի մը բուրգերու ու պալատներու աւերակները կանգուն կեցած են:

ԱՐԿԱԾՔ  
ԱՐԻՍԹՈՆՍԻՍԻՆ

(Հարունակութիւն, աւս թիւ 1):

«Բաջ գիտեմ որ, բաւ ինձ անիկայ, Երկրիս վրայ մէկը չկայ որ բազդին դառնութեանը չըհանդիպի իրեն կենաց մէջ, որքան որ մեծ կըլլայ անոր պարգեւած յաջողութիւնը, այն համեմատութեամբ ալ անոր ի վերջոյ հասուցած աղետից ծանրութենէն երկրն չելու իրաւացի պատճառներ մարդ կունենայ. ուստի ես որ այսքան տալիներէ ի վեր անոր բարիքները կը փայլեմ, գիտեմ որ ինձ կը մնայ նաեւ

սոսկալի աղետից յորդու թիւն մը, և թէ այս կէտէս չըջանամ առաջն առնուլ շողորորթ բազդին մատնութեցոյ:

Այս խօսքերն ըսելով իւր մատէն խիտ թանկագին մատանին հանեց, զոր ստատիկ ալ կրօրէր, և իմ ներկայութեանս աշտարակի մը բարձրութենէն ծովուն մէջ ձգեց զայն, յուսալով թէ այս կորստեամբը գոնէ իրեն կենաց մէջ միանգամ բազդին դառնութեանց նշաւակ եղած կըլլայ, բայց այս կուրօւթիւն մ'էր, որ իրեն յաջողութենէն պատճառեցաւ. աղէտք կամ չարիք չեն անոնք՝ զորս մարդ ինքնին գիտութեամբ իրեն կը պատճառէ և կամ կընտրէ, այլ անոնք են չարիք՝ որք անակնունելի և բռնադատեալ զօրութեամբ կը հասնին աւնոց վրայ, զորս Մտուածք պատուհասել կուզեն: Փոյլիկբառ չէր գիտէր թէ բազդին անգթութեանց առաջն առնելու միտի և ճշմարիտ միջոցը՝ իմաստութեամբ և չափաւորութեամբ աւնոր տուած սեւտի և ունայն պարգեներէն ետ քաշու իլն է:

Բողոքը՝ որուն ուղած էր զոհել իւր մատանին, չ'ընդունեց այս նուէրը, և Փոյլիկբառ իրեն կամաց հակառակ տւելի երջանիկ գտնուեցաւ, քան յառաջ: Չուկ մը՝ կըլած ըլլալով այս մատանին, Փոյլիկբառի մարդիկներէն բռնուցեաւ և անոր տունը տար ոււելով, խոհարարը անոր արգանդին մէջ գտաւ մատանին և անմիջապէս բռնաւորին տարաւ որ տեսնելով զայն շատ տրամեցաւ բազդին՝ իրեն յաջողելու այնքան յամառելուն համար, բայց ժամանակը կը մերձենար՝ ուր անոր բոլոր յաջողութիւնքը, յանկարծ սոսկալի ճախորդութեանց պիտի փոխուէին: Պարսկից դարիւս մեծ թագաւորը Յունաց դէմ պատերազմի ելաւ. և իսկոյն Միդի ծովը դերսց և